

Kazimiera Jaworska*

NAUCZANIE RELIGII W POLSKICH SZKOŁACH (1956-1961)

RELIGIOUS EDUCATION IN POLISH SCHOOLS (1956-1961)

Abstract: The systemic transformations that took place in Poland after the end of World War II radically changed the face of Polish education. Although materialist ideology was promoted in schools, religion remained on the list of compulsory subjects until 1956, albeit with its instruction consistently restricted. By 1956, it was taught in only a few schools. During the period of the so-called People's Poland, religious education was treated instrumentally, depending on the needs of the current ruling authorities. As a result of the political breakthrough in Poland in the autumn of 1956, religion classes returned to schools as an optional subject, taught at the request of parents. From the 1957/58 school year, the communist state authorities again began to remove religious education from schools. With the enactment of the Education Development Act by the Sejm on 15 July 1961, which included a provision on the secular nature of schools and other educational institutions, religion classes were officially removed from schools. At that time, the Church took on the responsibility of providing extracurricular religious education for children and youth, including in churches and parish classrooms. The aim of this publication is to present the issue of the removal of religion classes from Polish schools between 1956 and 1961, based on available primary sources and scholarly literature.

Keywords: religious education in schools, upbringing of children and youth, secularization of the younger generation, indoctrination, state – Church relations in Poland.

Przeobrażenia ustrojowe, które dokonały się w Polsce po zakończeniu II wojny światowej, radykalnie zmieniły oblicze polskiego szkolnictwa. Szkoła stanowiła istotne *środowisko* propagowanie nowej ideologii – ideologii materialistycznej. Jednak aż do 1961 r. obowiązywała przedwojenna ustawa o ustroju szkolnictwa¹, w preambule której określono jego główne cele i zadania. Miały one obywatelom

* Kazimiera Jaworska – doktor habilitowana (historia), profesor nadzwyczajny Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, ORCID: 0000-0001-5034-263X.

¹ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.

„[...] zapewnić najwyższe wyrobienie religijne, moralne, umysłowe i fizyczne oraz jak najlepsze przygotowanie do życia”². Na mocy tej ustawy, podobnie jak przed wojną, w szkołach publicznych możliwe było nauczanie religii. Mimo że do 1956 r. religia była umieszczona w katalogu przedmiotów obowiązkowych, to już w 1945 r. ówczesne władze zainicjowały proces systematycznego i konsekwentnego ograniczania jej nauczania. W okresie tzw. Polski Ludowej nauczanie religii traktowano instrumentalnie, w zależności od potrzeb aktualnej ekipy rządzącej. Kiedy władze partyjno-państwowe chciały osiągnąć określone polityczne cele, wtedy religia, jako przedmiot, była nauczana w szkole³.

Przełom polityczny, który dokonał się w Polsce jesienią 1956 r., zainicjował nowy rozdział w relacjach pomiędzy państwem a Kościołem. Prymas Stefan Wyszyński zażądał powrotu lekcji religii do szkół, ale jako przedmiotu nadobowiązkowego, nauczanego na żądanie rodziców. O uczestnictwie dziecka w tych zajęciach decydowali więc rodzice, podpisując stosowne oświadczenie. Zdaniem prymasa, ze względu na złożoność przemian, jakie dokonywały się w społeczeństwie polskim w latach powojennych, nowy status religii jako przedmiotu nauczanego w murach szkolnych był rozwiązaniem optymalnym. W takiej formule był on realizowany w polskich szkołach do końca roku szkolnego 1960/1961. 15 lipca 1961 r. Sejm przyjął ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania⁴, która rugowała lekcje religii z przestrzeni szkolnej. W art. 2 tego aktu prawnego zapisano:

Szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Całokształt nauczania i wychowania w tych instytucjach ma charakter świecki.

Ponadto w kolejnych zapisach ustawy zaznaczono, iż zamierzeniem nauczania i wychowania w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych ma być kształtowanie naukowego poglądu na świat. Zadaniem szkół oraz innych placówek oświatowo-wychowawczych miało być wychowanie w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego⁵.

Celem niniejszej publikacji jest przybliżenie procesu usuwania lekcji religii z polskich szkół w latach 1956-1961 w świetle dostępnej dokumentacji źródłowej oraz literatury naukowej.

² A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2000, nr 1, s. 22.

³ R. Czekalski, *Rys historyczny lekcji religii w Polsce*, „Studia Katechetyczne” 7:2010, s. 117.

⁴ *Ustawa z dn. 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, Dz.U. PRL 1961, nr 32.

⁵ R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013, s. 81.

1. PRZYWRÓCENIE NAUKI RELIGII W SZKOŁACH (1956)

Zmiany polityczne, które nastąpiły w Polsce jesienią 1956 r., wywarły znaczący wpływ na relacje pomiędzy państwem a Kościołem. Prymas Stefan Wyszyński odzyskał wolność i objął wszystkie funkcje sprawowane do chwili uwięzienia: ordynariusza diecezji warszawskiej i gnieźnieńskiej, prymasa Polski, przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski⁶. Nowa ekipa partyjno-państwowa z Władysławem Gomułą jako I sekretarzem PZPR zaakceptowała przedstawione przez prymasa postulaty – jeden z nich dotyczył powrotu lekcji religii do szkół jako przedmiotu nadobowiązkowego⁷. O uczestnictwie dziecka w tych zajęciach mieli decydować rodzice. Prymas uważał, że religii nie należy traktować jako zwyczajnego przedmiotu w szkole, gdyż egzamin z niego człowiek będzie zdawał przez całe swoje życie⁸, mimo tego podczas rozmów z władzami nie zabiegał, aby religia znalazła się w katalogu przedmiotów obowiązkowych. W ówczesnych warunkach uznał to rozwiązanie za optymalne⁹.

Formalnie zarządzenie ministra oświaty z 8 grudnia 1956 r.¹⁰ wprowadzało nauczanie religii do szkół podstawowych i średnich jako przedmiotu nadobowiązkowego dla tych uczniów, których rodzice złożą w tej sprawie stosowne pisemne oświadczenie¹¹. W związku z tym księża proboszczowie zostali zobowiązani do zgłoszenia na piśmie do Wydziałów Oświaty przy Powiatowych lub Miejskich Radach Narodowych wykazu księży, którzy mieli prowadzić lekcje religii w szkołach podstawowych na terenie swych parafii. Osoby świeckie musiały uzyskać odpowiednie zezwolenie władz kościelnych i państwowych na nauczanie religii. Zadaniem obsadzenia katechetów w szkołach średnich miała się zająć kuria arcybiskupia. Wszystkie formalności należało zakończyć jak najszybciej, aby od początku 1957 r. lekcje religii można było prowadzić w szkołach¹².

⁶ J. Eisler, *Rys Hierarchowie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych 1956, 1968, 1970* [w:] *Spółczesność – państwo – Kościół (1945-2000) Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej Szczecin, 15-16 VI 2000 r.*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000, s. 35.

⁷ 8 grudnia 1956 [Warszawa], *Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków* [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1: *Lata 1945-1959*, Poznań 1994, s. 575-576.

⁸ E. Ligęza, *Kardynał Stefan Wyszyński jako autorytet w wychowaniu młodzieży – wybrane wskazania*, „Forum Pedagogiczne” 2021, nr 2, s. 354.

⁹ Szerzej: E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945-1956*, Białystok 2003, s. 12-38.

¹⁰ *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach*, Dz.U.M.O 31 XII 1965 r., poz. 156.

¹¹ R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 53.

¹² A. Szot, *Normalizacja, której nie było... Katechizacja na Białostocczyźnie w latach 1956-1961*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 8:2009, s. 210.

Zmiana w nauczaniu religii oraz możliwość zawieszenia symboli religijnych na ścianach sal szkolnych zostały pozytywnie przyjęte przez społeczeństwo¹³. Powrót lekcji religii do szkół wiązał się z koniecznością wydania stosownych zarządzeń regulujących nie tylko kwestie związane z podstawą programową, podręcznikami i organizacją lekcji religii, ale również określających status katechetów w szkole¹⁴. Nie uniknięto szeregu problemów. Dały znać o sobie braki kadrowe, ponieważ w pierwszej połowie lat 50. XX w. praktycznie zaniechano kształcenia katechetów. Władze państwowe, pomimo oficjalnie deklarowanej przychylności wobec powrotu religii w szkolne mury, nie rezygnowały z propagowania świeckości w wychowaniu i nauczaniu. W praktyce podejmowały więc działania, których celem było utrudnienie realizacji tego przedsięwzięcia. Taki cel miał np. przepis zabraniający nauczania religii jako przedmiotu nadobowiązkowego nauczycielom przedmiotów świeckich.

W pierwszych tygodniach 1957 r. nauczanie religii w polskich szkołach stało się nie lada wyzwaniem. W wielu placówkach realizację tego przedsięwzięcia umożliwiały pozytywna postawa kierownictwa. Inne jednak wyrażały zdecydowany sprzeciw, np. kierownictwo szkół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (TPD), a wśród grona pedagogicznego – niektórzy członkowie Związku Nauczycielstwa Polskiego¹⁵. Niechętni temu przedsięwzięciu starali się znaleźć powody ograniczające w każdym możliwym zakresie funkcjonowanie religii jako przedmiotu nauczanego w szkole¹⁶. Źródłem nieporozumień stała się m.in. kwestia oświadczeń pisanych przez rodziców – zarówno ich treść, jak i termin składania. Przykładowo w Szkole Zawodowej w Zakładach Ursus zgłoszenia rodziców przekazane przez młodzież nie były honorowane. Uwzględniono tylko te przesłane pocztą i poświadczone przez Radę Narodową lub Milicję Obywatelską¹⁷. Problematyczne stało się wprowadzenie lekcji religii do szkół TPD, formalnie niepaństwowych, niezakładających możliwości nauczania tego przedmiotu. W niektórych szkołach TPD rodzice

¹³ K. Jaworska, *Relacje między państwem a Kościołem katolickim w (archi)diecezji wrocławskiej w latach 1956-1974*, Legnica 2009, s. 296.

¹⁴ Zarządzanie Ministra Oświaty z 7 grudnia 1956 r (nr SO-7-6858/56) w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, oprac. H. Konopka, Białystok 1998, s. 151; Zarządzenie Ministra Oświaty W. Bieńkowskiego w sprawie nauczania religii w szkołach (8 grudnia 1956 [Warszawa]); Okólnik nr 32 Ministerstwa Oświaty w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia o nauczaniu religii w szkołach (11 grudnia 1956) [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1, s. 573-576; Zarządzenie ministra Oświaty W. Bieńkowskiego w sprawie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii w szkołach zawodowych i średnich (26 stycznia 1957, Warszawa) [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1, s. 584.

¹⁵ K. Jaworska, *Relacje między państwem a Kościołem katolickim*, s. 297.

¹⁶ Zob. np. AAN, UdsW, sygn. 50/364, k. 2-13; AAN, UdsW, sygn. 50/392, k. 1-4.

¹⁷ AAN, UdsW, sygn. 50/355, Odpis listu ks. Stefana Piotrowskiego, Wikariusza Generalnego Archidiecezji Warszawskiej do JE ks. Biskupa Zygmunta Choromańskiego. Warszawa, dn. 21.01.1957, k. niepaginowana.

protestowali przeciwko nauczaniu religii, w innych natomiast zabiegali o wprowadzenie tych lekcji. Ze względu na brak stosownych uregulowań prawnych problematyczne stało się również wprowadzenie lekcji religii w szkołach zawodowych¹⁸.

Niedobory kadrowe nie były jedynym utrudnieniem. Dodatkową komplikacją było umieszczanie religii, jako przedmiotu nieobowiązkowego, na pierwszej bądź ostatniej godzinie lekcyjnej. Zdarzało się także, że katecheta nie potrafił odnaleźć się wśród społeczności nauczycielskiej¹⁹. Większość ówczesnych nauczycieli, szczególnie młodych, wykształconych w okresie powojennym w duchu laickim, sceptycznie podchodziła do kwestii ponownego wprowadzenia religii do szkół. [W zbiorach akt Urzędu ds. Wyznań znajduje się obszerna dokumentacja ukazująca skalę problemu²⁰. Również nadgorliwość niektórych księży angażujących się emocjonalnie w organizację katechezy w szkołach poprzez ataki na grono pedagogiczne niejednokrotnie zadrażniała sytuację²¹.

Ponowne wprowadzenie lekcji religii do szkół było nagłaśniane w codziennej prasie partyjnej. W sposób szczególny akcentowano rolę rodziców w decydowaniu o uczestnictwie dzieci w tych zajęciach²². Kiedy aparat komunistycznego państwa zainicjował stopniowy proces eliminowania lekcji religii ze szkół i rozwój inicjatyw mających w konsekwencji doprowadzić do ich laicyzacji, do akcji propagandowej włączyły się także redakcje tygodników. Szczególną aktywność w tym względzie przejawiały redakcje następujących: „Polityka”, „Nowa Kultura”, „Głos Nauczycielski”, „Argumenty”, „Przyjaciółka”, „Nowa Wieś”, „Walka Młodych”, „Zarzewie”²³. Wśród subtelnych działań mających na celu wzbudzenie wątpliwości w sens powrotu religii do szkół można wymienić chociażby tekst opublikowany na początku stycznia 1957 r. w adresowanym głównie do kobiet tygodniku „Przyjaciółka”. Był to tendencyjny list anonimowej czytelniczki z Kolbuszowej, matki ośmiorga dzieci, która skrytykowała decyzję o powrocie lekcji religii do szkół. Jej zdaniem

¹⁸ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, Białystok 1997, s. 200-201.

¹⁹ AAN, UdsW, sygn. 50/355, Odpis listu ks. Stefana Piotrowskiego, Wikariusza Generalnego Archidiecezji Warszawskiej do JE ks. Biskupa Zygmunta Choromańskiego. Warszawa, dn. 21.01.1957, k. niepaginowana.

²⁰ Np. AAN, UdsW, sygn. 50/392, 1 lutego 1957, Odpis listu Ministra Oświaty do Sekretarza Episkopatu ks. bp. Z. Choromańskiego, k. 1-4; AAN, UdsW, sygn. 50/364, List Sekretarza Episkopatu do ministra Władysława Bieńkowskiego. Warszawa, 27 lutego 1957, k. 2; AAN, UdsW, sygn. 50/364, Odpis listu bp. Z. Choromańskiego do Ministra w. Bieńkowskiego, k. 13.

²¹ AAN, UdsW, sygn. 50/392, Odpis listu Ministra Oświaty do Sekretarza Episkopatu. [Warszawa] 1.01.1957, k. 5-7.

²² Jak realizować zarządzanie w sprawie nauczania religii, „Trybuna Ludu” 29.12.1956; Rodzice sami decydują, „Trybuna Ludu” 29.12.1956; Zarządzenie Ministra Oświaty w sprawie nauczania religii, „Trybuna Ludu” 14.12.1956; Zmiany w programach szkolnych, „Trybuna Ludu” 16.12.1956.

²³ Zob. A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 85.

więcej korzyści dla uczniów przyniosłoby nauczanie w tym czasie przedmiotów ścisłych²⁴.

2. ŚRODOWISKA OPTUJĄCE ZA LAICYZACJĄ SZKOLNICTWA

Decyzja o powrocie religii do szkół zmobilizowała środowiska optujące za całkowitą laicyzacją szkolnictwa. Szczególną rolę w tym względzie odgrywały szkoły TPD, których misją było propagowanie laickości²⁵. Uczęszczało do nich ok. 10% dzieci i młodzieży. Pomimo intensywnej pracy ideologicznej w szkołach tych byli jednak także uczniowie i rodzice zainteresowani uczestnictwem w lekcjach religii. Ze względu na specyfikę owych szkół nauczanie religii było tam możliwe tylko w drodze szczególnego wyjątku i po uzyskaniu indywidualnej zgody od Ministerstwa Oświaty²⁶. Już sam fakt ubiegania się o taką zgodę stanowił ewidentną porażkę tychże szkół²⁷.

Środowisko rodziców wychowujących swoje dzieci w duchu laickim, przeciwnie możliwości nauczania religii w szkołach TPD, na spotkaniu w Warszawie 23 stycznia 1957 r. powołało do życia Towarzystwo Szkoły Świeckiej. Według popularnej opinii ówczesnego ministra oświaty Władysława Bieńkowskiego założycielami tego Towarzystwa byli niemal wyłącznie pracownicy urzędu bezpieczeństwa i aparatu partyjnego, którzy stracili stanowiska na skutek przemian w Polsce jesienią 1956 r. W nieco późniejszym czasie do tego gremium dołączyło wielu nauczycieli i działaczy oświatowych o poglądach lewicowych. Nowo powstała organizacja bardzo pręźnie się rozwijała – do połowy 1957 r. jej oddziały powstały we wszystkich województwach, funkcjonowały także dwa oddziały powiatowe: w Oleśnicy oraz w Częstochowie²⁸. Za pośrednictwem Towarzystwa Szkoły Świeckiej aparat komunistycznego państwa powoływał do życia tzw. szkoły świeckie, do których uczęszczały dzieci ateistów, głównie etatowych pracowników PZPR, oraz aparatu Służby Bezpieczeństwa. W tym miejscu warto wspomnieć, iż te szkoły posiadały bardzo dobrą bazę materialną²⁹.

W lutym 1957 r. w Bydgoszczy powołano do życia kolejne stowarzyszenie o charakterze antyreligijnym: Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli, którego

²⁴ [List anonimowej czytelniczki z Kolbuszowej], „Przyjaciółka” 1957, nr 1 (459).

²⁵ M. ORDYŁOWSKI, *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci na Dolnym Śląsku w latach 1945-1962* [w:] *Oświata na Dolnym Śląsku*, red. A. Smołalski, F. Szafrąński, Warszawa – Wrocław 1980, s. 238.

²⁶ J.T. Żurek, *Religia w szkole 1956-1958 (edukacji ateistycznej dzień powszedni)* [w:] *Młodzież w oporze społecznym (1944-1989)*, red. M. Kała, Ł. Kamiński. Wrocław 2002, s. 152.

²⁷ K. Kowalczyk, *Rola szkół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w walce z religią i Kościołem katolickim* [w:] *Spółeczeństwo – państwo – Kościół*, s. 102.

²⁸ K. Jaworska, *Relacje między państwem a Kościołem katolickim*, s. 301.

²⁹ J.T. Żurek, *Religia w szkole*, s. 154.

celem była m.in. walka ideologiczna o odrzucenie poglądów irracjonalnych, w szczególności religijnych. Kolejną istotną inicjatywą służącą laicyzowaniu młodego pokolenia była decyzja KC PZPR z kwietnia 1957 r. o utworzeniu Komisji ds. Propagandy Ateistycznej przy Wydziale Propagandy i Agitacji KC. Jej zadaniem było przygotowanie materiałów pomocniczych i kadry nauczycielskiej do nauczania etyki świeckiej i propedeutyki filozofii³⁰. Ponadto przy Polskiej Akademii Nauk założono Ośrodek Religioznawczy, który z założenia miał być instytucją konkurującą z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim oraz Akademią Teologii Katolickiej w Warszawie. Zadaniem tej instytucji było przede wszystkim ukazywanie w krzywym zwierciadle nauki chrześcijańskiej³¹.

3. POCZĄTKI PROCESU RUGOWANIA RELIGII Z PRZESTRZENI SZKOLNEJ I JEGO INTENSYFIKACJA

Pomimo wielu trudności podsumowanie pierwszego, niepełnego w prawdzie, roku nauczania religii w polskich szkołach wypadło pozytywnie. Tylko w niewielu szkołach w kraju lekcji tych nie prowadzono, głównie z powodu braku katechetów³².

W połowie 1957 r. symptomy wzmocnienia władz partyjno-rządowych były dość widoczne. Kościół katolicki odnalazł się jednak w realiach będących skutkiem „przełomu październikowego”, a wsparcie ze strony społeczeństwa również wzmacniało jego pozycję. Taki układ sił stanowił zapowiedź konfliktu na polu oświaty. Przedmiotem rozbieżności była interpretacja przepisów: każda ze stron wybierała wariant korzystniejszy dla siebie. Trudno było znaleźć kompromis w kwestiach kadrowych, umieszczania lekcji religii w grafiku zajęć, a także prowadzenia dziennika do nauki religii.

U progu nowego roku szkolnego 1957/1958 nastąpiła mocna aktywizacja w szeregach Towarzystwa Szkoły Świeckiej, które dzięki poparciu partii w szybkim tempie zwiększało liczbę swoich członków. Aktywność Towarzystwa przyczyniała się do znacznego wzrostu liczby szkół świeckich. Pod koniec roku szkolnego lista zarzutów władz państwowych pod adresem Kościoła katolickiego w związku z nauczaniem religii w szkole bardzo się wydłużyła³³. Zarzucano duchownym, że dążyli do całkowitego podporządkowania sobie szkoły, nie dając możliwości innego wyboru niż udział w lekcjach religii. Oskarżano ich o łamanie zasady laickiego charakteru szkoły poprzez wprowadzenie symboli religijnych do szkół, zachęcanie młodzieży do odmawiania modlitwy na początku i na końcu lekcji oraz o stosowanie swoistego rodzaju nacisków, by religia z przedmiotu nadobowiązkowego stała

³⁰ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 192.

³¹ P. Kądziera, *Kościół a Państwo w Polsce*, s. 63-64.

³² H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 210.

³³ J.T. Żurek, *Religia w szkole*, s. 156.

się przedmiotem obowiązkowym. W związku z tym w roku szkolnym 1958/1959 władze państwowe zainicjowały proces eliminowania modlitwy w czasie lekcji, zdecydowały o usunięciu symboli religijnych ze wszystkich sal lekcyjnych oprócz tych, w których odbywały się wyłącznie lekcje religii. Zmniejszono także ilość godzin lekcji religii w tygodniu³⁴ oraz wydano zakaz zatrudniania zakonników jako katechetów szkolnych³⁵. Ta decyzja miała silny wpływ na funkcjonowanie katechety w szkołach. W ocenie aparatu komunistycznego państwa zakonnicy jako katecheci stanowili zagrożenie dla procesu laicyzacji dzieci i młodzieży. Realizowany przez nich w parafiach program duszpasterski wzbudzał bowiem zainteresowanie młodych ludzi, którzy w wolnym czasie chętnie uczestniczyli w organizowanych nabożeństwach³⁶.

Realizacja zadań zaplanowanych na rok szkolny 1958/1959 stała się przyczyną konfliktu władz szkolnych nie tylko z duchowieństwem, lecz także z uczniami i ich rodzicami³⁷. Zakaz zatrudniania zakonników jako katechetów w szkołach oznaczał ich dyskryminowanie jako obywateli państwa polskiego i spowodował wielki, wręcz niemożliwy do usunięcia w trybie natychmiastowym, niedobór katechetów.

Pomimo protestów ze strony uczniów i rodziców przeciwko nakazowi usunięcia symboli religijnych ze szkół w połowie września 1958 r. krzyże wisiały w około 7% szkół, w trzeciej dekadzie września – już tylko w 0,8% szkół. W tym czasie relacje pomiędzy najwyższymi władzami partyjnymi a Episkopatem Polski były już mocno napięte. Władysław Gomułka, nawiązując do ówczesnej sytuacji w szkołach, nie szczędził gorzkich słów pod adresem Kościoła. Dobitnie podkreślał, że gospodarzem szkoły jest państwo, a nie Kościół, a słowa te mocno uraziły hierarchię kościelną. Bilans dotychczasowych zmagania pomiędzy państwem a Kościołem na niwie szkolnej w ocenie władzy partyjno-państwowej był dla niej korzystny. W podsumowaniach dotyczących wykonania zarządzeń Ministerstwa Oświaty z 4 sierpnia 1958 r. w sprawie emblematów religijnych w szkołach i nauczania religii podkreślano, że zaplanowane działania władz oświatowych dotyczące ograniczenia w szkołach wpływu Kościoła i duchowieństwa zostały zrealizowane również dzięki szerokiej mobilizacji aparatu partyjnego i państwowego³⁸.

³⁴ Okólnik nr 26 z dnia 4 sierpnia 1958 r. Nr GM.1-3145/58 w sprawie przestrzegania świeckości szkoły [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej, s. 174-175.

³⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. Nr GM.1-3146/58 w sprawie nauczycieli religii [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej, s. 173.

³⁶ R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne*, s. 56.

³⁷ K. Jaworska, *Relacje między państwem a Kościołem katolickim*, s. 301.

³⁸ Taż, *Utrudnienia w nauczaniu religii oraz dekrucyfikacja szkół w województwie wrocławskim we wrześniu 1958 roku w świetle dokumentacji aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Per cruce ad lucem. Księga Jubileuszowa. Księdzu Biskupowi Legnickiemu w 50. rocznicę prezbiteratu i w 15. rocznicę święceń biskupich od duchowieństwa i wiernych świeckich diecezji legnickiej*, red. S. Stasiak, Legnica 2013, s. 523-524.

Ten sukces stanowił swojego rodzaju inspirację do podjęcia kolejnych czynności zmierzających do całkowitego usunięcia religii z przestrzeni szkolnej³⁹. Podejmowane na szeroką skalę działania antykościelne spowodowały znaczny spadek ilości szkół, w których prowadzono nauczanie religii, a w kolejnych miesiącach – spadek frekwencji na lekcjach z tego przedmiotu⁴⁰.

Pod koniec 1958 r. władze państwowe rozpoczęły wydawanie kolejnej serii aktów prawnych ograniczających status lekcji religii w szkole. Zarządzenie z 3 grudnia tego roku minimalizowało znaczenie religii jako przedmiotu nadobowiązkowego, zabraniając wpisywania oceny zarówno w arkuszach ocen, jak i na świadectwach szkolnych⁴¹. Okólnik nr 4 z 19 lutego 1959 r. w sprawie rekolekcji nakazywał organizowanie rekolekcji w czasie ferii lub w godzinach wolnych od zajęć. Zabraniał również nauczycielom i wychowawcom angażowania się w proces organizowania rekolekcji oraz innych praktyk religijnych⁴². Kolejna dyrektywa ministerialna (Okólnik nr 10 z 13 kwietnia 1959 r.) nakazywała zatrudnianie nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych, a tym samym nauczycieli religii, tylko na podstawie umowy zawartej na czas określony⁴³. Natomiast w świetle Okólnika nr 11 z 14 kwietnia 1959 r. możliwe było wyeliminowanie nauczania religii w tych szkołach, w których większość rodziców nie wyrażała woli uczestnictwa ich dzieci w tych lekcjach. W tej sytuacji uczniowie zainteresowani uczestnictwem w lekcjach religii mogli przenieść się do innej szkoły z nauczaniem religii. Również na życzenie rodziców zezwalano na tworzenie klas bez tego przedmiotu, o ile była wystarczająca grupa uczniów⁴⁴. Okólnik nr 12 z 14 kwietnia 1959 r.⁴⁵, dotyczący eksternistycznego egzaminu dojrzałości absolwentów małych seminariów duchownych, pozornie mający niewiele wspólnego z omawianym problemem, miał poważny wpływ na ograniczenie liczby przyszłych nauczycieli religii. W ówczesnej sytuacji swojego rodzaju doraźnym rozwiązaniem problemu deficytu katechetów była instrukcja z 18 kwietnia 1959 r.⁴⁶ umożliwiająca powierzenie lekcji religii

³⁹ J.T. Żurek, *Religia w szkole*, s. 158-159.

⁴⁰ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 239.

⁴¹ Zarządzenie ministra oświaty z dn. 3 grudnia 1958 r. w sprawie regulaminu klasyfikowania i promowania uczniów oraz wydawania świadectw szkolnych w szkołach ogólnokształcących (młodzieżowych) [w:] *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej*, s. 215-216.

⁴² H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 248.

⁴³ Okólnik nr 10 z dn. 13 kwietnia 1959 r. w sprawie zatrudniania nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych, Dz.U.M.O. 1959, nr 3; zob. *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej*, s. 218.

⁴⁴ Okólnik nr 11 z dn. 14 kwietnia 1959 r. w sprawie szkół i klas bez nauczania religii, Dz.U.M.O. 1959, nr 3; zob. *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej*, s. 219.

⁴⁵ Okólnik nr 12 z dn. 14 kwietnia 1959 r. w sprawie stosowania regulaminu eksternistycznego egzaminu dojrzałości liceum ogólnokształcącego dla pracujących, Dz.U.M.O. 1959, nr 2.

⁴⁶ Instrukcja z dn. 18 kwietnia 1959 r. w sprawie zatrudniania w r. szk. 1959/60 nauczycieli religii nie posiadających przepisanych kwalifikacji zawodowych, Dz.U.M.O. 1959, nr 4; zob. *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej*, s. 220.

nauczycielom nieposiadającym pełnych kwalifikacji do nauczania tego przedmiotu w sytuacji, kiedy nie było możliwości zatrudnienia w danej szkole wykwalifikowanego katechety⁴⁷.

Aparat komunistycznego państwa podejmując działania, których celem było eliminowanie nauczania religii ze szkół, posługiwał się także metodami pozaprawnymi. Było to szczególnie widoczne w latach 1958-1961. Likwidując lekcje religii w szkołach, starano się zachować pozory legalności decyzji, powołując się na wolę rodziców. Specjalnie „dobierano” składy osobowe komitetów rodzicielskich, aby możliwe było podjęcie takich decyzji. Przy zapisie dziecka do szkoły kierownictwo wymuszało na rodzicach oświadczenie, że ich dziecko nie będzie uczestniczyło w lekcjach religii, i nie były to przypadki incydentalne⁴⁸.

4. ZABIEGI EPISKOPATU O UTRZYMANIE LEKCJI W SZKOŁACH

W związku z zaostrzeniem się relacji pomiędzy państwem a Kościołem pod koniec 1958 r. w ówczesnej prasie, a przede wszystkim w „Argumentach”, przybliżano „przypadki naruszania zasad tolerancji przez księży”. Było to swojego rodzaju preludium do ataku na Kościół w Polsce, który nastąpił na III Zjeździe PZPR w marcu 1959 r. Odpowiedzią na publicznie zarzuty wobec Kościoła był *Memoriał do Rządu PRL*, opracowany w kwietniu 1959 r. w Warszawie, na Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, w którym poruszono kwestię wolności religijnej w szkołach. Biskupi zwracali uwagę na działania państwa w zakresie rozbijania szkolnictwa i tworzenia obok szkół państwowych dobrze wyposażonych szkół świeckich dla niewierzących. Ponadto wspominali o usunięciu katechetów zakonnych ze szkół oraz zastrzeżeniach władz wobec praktyk religijnych i rekolekcji szkolnych⁴⁹. Władysław Gomułka przedstawione zarzuty odrzucił w całości⁵⁰.

Pod koniec lat 50. XX w. niepokój w Episkopacie wywołała zapowiedź państwowej akcji „Tysiąc Szkół na Tysiąclecie”. Miały to być szkoły bez religii, a akcja miała na celu intensyfikację działań propagandowych zmierzających do systemowego rugowania lekcji religii z katalogu przedmiotów szkolnych.

Na początku roku szkolnego 1959/1960 wyeliminowano religię z wielu liceów ogólnokształcących, szkół zawodowych, a także wiejskich szkół podstawowych. Plan działań w tym zakresie zakładał całkowitą likwidację nauczania tego przedmiotu do końca roku szkolnego w liceach ogólnokształcących. Rok szkolny

⁴⁷ K. Jaworska, *Relacje między państwem a Kościołem katolickim*, s. 304.

⁴⁸ A. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2004, s. 287.

⁴⁹ Zob. *Memoriał Episkopatu do Rządu PRL o sytuacji Kościoła w Polsce (15 kwietnia 1959, Warszawa)* [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1, s. 691-701.

⁵⁰ *List I Sekretarza KC PZPR W. Gomułki do Episkopatu Polski (27 maja 1959, Warszawa)* [w:] P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1, s. 719.

1959/1960 upłynął pod znakiem zmagania o usunięcie religii ze szkół przez władze bądź zabiegów uczniów i rodziców o jej utrzymanie.

W kolejnych latach władze oświatowe nie zaniechały kontynuacji procesu laicyzacji szkolnictwa⁵¹, a Episkopat Polski, poprzez stosowne listy i odezwy kierowane nie tylko do wysokich rangą funkcjonariuszy komunistycznego państwa, lecz także do uczniów i rodziców, starał się zahamować ten proces⁵². W pierwszych tygodniach nowego roku szkolnego 1959/1960 w kościołach został odczytany *List pasterski na nowy rok pracy duszpasterskiej*, poświęcony problematyce wychowania młodego pokolenia. List ten był napisany jasnym i „nieurzędowym” językiem, dzięki czemu jego treść była łatwo przyswajalna nawet dla słabo wykształconych słuchaczy. Warto zauważyć, że temat napiętych relacji pomiędzy państwem a Kościołem w związku z działaniami władz zmierzającymi do wyrugowania nauki religii ze szkół został w liście pominięty. Biskupi nawoływali katolików do kształtowania poczucia obowiązkowości i odpowiedzialności w rodzinie, społeczeństwie oraz wspólnocie wyznaniowej⁵³. W ten sposób starali się delikatnie uświadomić rodzicom, iż to oni są odpowiedzialni za całokształt wychowania swoich dzieci, a więc ich powinnością jest także zwrócenie uwagi na specyfikę procesu wychowania realizowanego w szkołach, do których dzieci uczęszczają. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż z treścią tego listu zapoznali się funkcjonariusze administracji wyznaniowej, ale nie dostrzegli w nim żadnego zagrożenia dla postępującego procesu rugowania religii z przestrzeni szkolnej⁵⁴.

5. PRZYGOTOWANIE NOWEGO PRAWA OŚWIATOWEGO

Na początku lat 60. XX w. władze partyjno-państwowe zintensyfikowały działania, których celem było uchwalenie pierwszego powojennego prawa oświatowego, sankcjonującego powojenne zmiany w polskim systemie oświatowym. 21 stycznia 1961 r. Komitet Centralny PZPR podjął uchwałę, w której krytycznie ocenił dotychczasową działalność wychowawczą w szkolnictwie wszystkich szczebli. W myśl jej zapisów

Szkoła nasza powinna wychowywać ludzi światłych, pracowitych, oddanych sprawie socjalizmu, identyfikujących własne dążenia i cele z potrzebami i celami społeczeństwa budującego socjalizm, głęboko miłujących socjalizm, głęboko

⁵¹ S. Wójcik, *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego. Na przykładzie administracji apostołskiej Dolnego Śląska 1945-1961*, Wrocław 1995, s. 198-199.

⁵² *List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego w sprawie religii w szkołach*, Warszawa, 23 marca 1961 [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 2: *Lata 1960-1974*, Poznań 1995, s. 102-105.

⁵³ *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, Paryż 1975, s. 184-188.

⁵⁴ AAN, UdsW, sygn. 57/783, t. 1, *List pasterski Episkopatu [anonimowa notatka 2.10.1959 r.]*, k. 284.

miłujących ojczyznę i przepełnionych duchem internacjonalizmu, braterskiej solidarności z krajami obozu socjalizmu, z ludźmi pracy z całego świata. Szkoła powinna wychowywać młodzież na postępowych tradycjach narodu i mas pracujących, rozwijać związki uczuciowe z budownictwem socjalizmu, z walką narodów o pokój⁵⁵.

W zakrojone na szeroką skalę przygotowania nowego prawa oświatowego włączono aparat partyjny, administracyjny, naukowy, jak i szereg organizacji, m.in.: Towarzystwo Szkoły Świeckiej, Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Towarzystwo Świadomego Macierzyństwa, Związek Młodzieży Socjalistycznej, Związek Młodzieży Wiejskiej⁵⁶. Planowana reorganizacja systemu oświaty miała doprowadzić do wprowadzenia w PRL tzw. „dziesięciolatki”, po części według modelu funkcjonującego w ZSRR oraz innych tzw. krajach demokracji ludowej⁵⁷.

Uchwalona 15 lipca 1961 r. *Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania w Polsce Ludowej* zadekretowała pełne podporządkowanie szkół państwu, które zastrzegło sobie prawo ich zakładania i prowadzenia. Ustawowym obowiązkiem szkoły stała się realizacja strategicznych celów ideologicznych PZPR, w tym kształtowania u uczniów naukowego poglądu na świat. Zapis: „Całokształt nauczania i wychowania w tych instytucjach ma charakter świecki” oznaczał, iż odtąd zarówno Kościół katolicki, jak i inne wyznania nie będą mogły realizować swojej misji nauczycielskiej na terenie placówek oświatowych i wychowawczych⁵⁸.

Zastrzeżenia wobec zapisów dotyczących socjalistycznego charakteru wychowania oraz braku stosownych zapisów gwarantujących prawa Kościoła do pozaszkolnego nauczania religii w czasie debaty sejmowej w imieniu Koła „Znak” zgłosił Tadeusz Mazowiecki. Natomiast posłowie reprezentujący pozostałe kluby poselskie oraz poseł reprezentujący ZNP uczestniczący w dyskusji dostarczali tylko argumentów za usunięciem religii ze szkół⁵⁹.

Uchwalenie tej ustawy stanowiło cezurę w dziejach szkolnictwa polskiego. Wejście jej w życie oznaczało, iż od 1 września 1961 r. w polskich szkołach, tak podstawowych, jak i średnich, zaprzestaje się nauczania religii. Wprawdzie brak było w tej ustawie zakazu nauczania religii w placówkach oświatowych, ale *de facto* zakaz jej nauczania dokonał się na mocy aktów wykonawczych⁶⁰. Zapisy ustawowe

⁵⁵ R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły*, s. 80.

⁵⁶ K. Jaworska, *Relacje między państwem a Kościołem katolickim*, s. 306.

⁵⁷ P. Błażewicz, *Wokół genezy szkoły dziesięcioletniej* [w:] *Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej*, t. 6, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1998, s. 194-195.

⁵⁸ *Ustawa z dn. 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, Dz.U. PRL 1961, nr 32.

⁵⁹ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 260-266.

⁶⁰ P. Goliszek, *Nauczanie religii w polskich przedszkolach i szkołach publicznych*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 13:2020, nr 2, s. 177-195.

były sprzeczne z porozumieniami z 14 kwietnia 1950 r. i 8 grudnia 1956 r., mimo że nie zostały one formalnie wypowiedziane przez żadną ze stron. To oznaczało również, że władze państwowe traktowały ich zawarcie jako doraźną konieczność⁶¹.

Zdecydowany sprzeciw wobec nowego prawa oświatowego wyraził Episkopat Polski z kard. Stefanem Wyszyńskim na czele. Nie akceptował również inicjatyw władz partyjno-państwowych zmierzających do uporządkowania nauczania religii w punktach katechetycznych według wypracowanych przez siebie zasad⁶². Ponieważ władze były stanowcze w swoich działaniach, Kościół w Polsce przystąpił do organizowania punktów katechetycznych, ale według własnych reguł. Lekcje religii były prowadzone w kościołach, kaplicach, zakrystiach, w salkach na plebaniach, w pomieszczeniach gospodarczych oraz w domach prywatnych. Te działania wywołały reakcję aparatu komunistycznego państwa, który poprzez różnego rodzaju kontrole i szykany wobec duchowieństwa zaangażowanego w proces katechizowania młodego pokolenia, dążył do jego zahamowania. Usunięcie lekcji religii ze szkół i przeniesienie jej do punktów katechetycznych w 1961 r. zapoczątkowało trwający 30 lat okres powszechnej katechizacji pozaszkolnej. Działalność ta była bez wątpienia sukcesem Kościoła katolickiego w Polsce, a zarazem ewenementem w skali Kościoła powszechnego⁶³.

ZAKOŃCZENIE

Status religii jako przedmiotu nauczanego w szkołach w czasach tzw. Polski Ludowej odzwierciedlał stan relacji pomiędzy państwem a Kościołem. Władze komunistyczne, dążąc do upowszechnienia wśród młodego pokolenia ideologii materialistycznej, starały się wykorzystać w tym celu szkołę i związane z nią możliwości w zakresie wychowania. Zmiana ideału wychowawczego spowodowała perturbacje w zakresie nauczania religii w murach szkolnych. W czasach, kiedy aparat komunistycznego państwa był słaby i zabiegał o względnie dobre relacje z Kościołem katolickim, z którym identyfikowała się większość społeczeństwa, lekcje religii były wpisane w katalog przedmiotów i prowadzone w szkole. Wraz z umacnianiem się ekipy rządzącej, intensyfikowano działania zmierzające do wyrugowania lekcji religii oraz symboli religijnych z przestrzeni szkolnej. Ten model działania został zastosowany również w latach 1956-1961.

W 1961 r. wzmocnione władze partyjno-państwowe postanowiły na trwałe usunąć lekcje religii z przestrzeni szkolnej poprzez uchwalenie ustawy, która dekretowała świecki charakter państwowych placówek oświatowo-wychowawczych.

⁶¹ R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne*, s. 57.

⁶² S. Skuza, *Nauczanie religii w Polsce w świetle prawa państwowego po roku 1945* [w:] *Nowa ewangelizacja (Kolekcja „Communio”, t. 8)*, Poznań 1993, s. 246.

⁶³ H. Łuczak, *Katecheza młodzieży w Polsce*, Kraków 1988, s. 143-144.

Wówczas Kościół podjął się pozaszkolnego nauczania religii dzieci i młodzieży m.in. w kościołach i salkach na plebaniach, a władze komunistyczne dołożyły wszelkich starań, aby te działania zahamować. Pomimo zastosowanych szykan, proces katechizacji pozaszkolnej, stanowiący ewenement w skali światowej, był realizowany do upadku komunizmu w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

AAN, UdsW, sygn. 50/355, *Odpis listu ks. Stefana Piotrowskiego, Wikariusza Generalnego Archidiecezji Warszawskiej do JE ks. Biskupa Zygmunta Choromańskiego*. Warszawa, dn. 21.01.1957.

AAN, UdsW, sygn. 50/364, *List Sekretarza Episkopatu do ministra Władysława Bieńkowskiego*. Warszawa, 27 lutego 1957.

AAN, UdsW, sygn. 50/364, *Odpis listu bp. Z. Choromańskiego do Ministra w. Bieńkowskiego*.

AAN, UdsW, sygn. 50/392, 1 lutego 1957, *Odpis listu Ministra Oświaty do Sekretarza Episkopatu ks. bp. Z. Choromańskiego*.

AAN, UdsW, sygn. 50/392, *Odpis listu Ministra Oświaty do Sekretarza Episkopatu*. [Warszawa], 1.01.1957.

AAN, UdsW, sygn. 57/783, t. 1, *List pasterski Episkopatu* [anonimowa notatka 2.10.1959 r.].

Akty prawne:

Ustawa z dn. 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. PRL 1961, nr 32.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.

Zarządzanie Ministra Oświaty z 7 grudnia 1956 r (nr SO-7-6858/56). w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.

Zarządzenie ministra Oświaty W. Bieńkowskiego w sprawie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii w szkołach zawodowych i średnich (26 stycznia 1957, Warszawa) [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1: *Lata 1945-1959*, Poznań 1994, s. 584.

Zarządzenie Ministra Oświaty W. Bieńkowskiego w sprawie nauczania religii w szkołach (8 grudnia 1956, [Warszawa]), Okólnik nr 32 Ministerstwa Oświaty w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia o nauczaniu religii w szkołach (11 grudnia 1956) [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1: *Lata 1945-1959*, Poznań 1994, s. 573-576.

Zarządzenie ministra oświaty z dn. 3 grudnia 1958 r. w sprawie regulaminu klasyfikowania i promowania uczniów oraz wydawania świadectw szkolnych w szkołach ogólnokształcących (młodzieżowych) [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. Nr GM.1-3146/58 w sprawie nauczycieli religii [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, Dz.U.M.O z 31 XII 1965 r., poz. 156.

Inne źródła drukowane wydane przez Ministerstwo Oświaty:

Instrukcja z dn. 18 kwietnia 1959 r. w sprawie zatrudniania w r. szk. 1959/60 nauczycieli religii nie posiadających przepisanych kwalifikacji zawodowych, Dz.U.M.O. 1959, nr 4.

Okólnik nr 10 z dn. 13 kwietnia 1959 r. w sprawie zatrudniania nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych, Dz.U.M.O. 1959, nr 3.

Okólnik nr 11 z dn. 14 kwietnia 1959 r. w sprawie szkół i klas bez nauczania religii, Dz.U.M.O. 1959, nr 3.

Okólnik nr 12 z dn. 14 kwietnia 1959 r. w sprawie stosowania regulaminu eksternistycznego egzaminu dojrzałości liceum ogólnokształcącego dla pracujących, Dz.U.M.O. 1959, nr 2.

Okólnik nr 26 z dnia 4 sierpnia 1958 r. Nr GM.1-3145/58 w sprawie przestrzegania świeckości szkoły [w:] 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.

Inne źródła drukowane:

Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków. Warszawa, 8 grudnia 1956 [w:] P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, t. 1: Lata 1945-1959, Poznań 1994.

List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego w sprawie religii w szkołach, Warszawa 23 marca 1961 [w:] P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, t. 2: Lata 1960-1974, Poznań 1995.

List I Sekretarza KC PZPR W. Gomułki do Episkopatu Polski (27 maja 1959, Warszawa) [w:] P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, t. 1: Lata 1945-1959, Poznań 1994.

Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974, Paryż 1975.

Memoriał Episkopatu do Rządu PRL o sytuacji Kościoła w Polsce (15 kwietnia 1959, Warszawa) [w:] P. Raina, Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, t. 1: Lata 1945-1959, Poznań 1994.

Prasa:

[*List anonimowej czytelniczki z Kolbuszowej*], „Przyjaciółka” 1957, nr 1 (459).

Jak realizować zarządzanie w sprawie nauczania religii, „Trybuna Ludu” 29.12.1956.

Rodzice sami decydują, „Trybuna Ludu” 29.12.1956.

Zmiany w programach szkolnych, „Trybuna Ludu” 16.12.1956.

II. Opracowania

Błażewicz P., *Wokół genezy szkoły dziesięcioletniej* [w:] *Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej*, t. 6, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1998.

- Czekalski R., *Rys historyczny lekcji religii w Polsce*, „Studia Katechetyczne” 7:2010.
- Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995.
- Eisler J., *Rys Hierarchowie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych 1956, 1968, 1970* [w:] *Społeczeństwo – państwo – Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej Szczecin, 15-16 VI 2000 r.*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin [2000].
- Goliszek P., *Nauczanie religii w polskich przedszkolach i szkołach publicznych*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie 13:2020, nr 2, s. 177-195.
- Grzybowski R., *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013.
- Grzybowski R., *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004.
- Jaworska K., *Relacje między państwem a Kościołem katolickim w (archi)diecezji wrocławskiej w latach 1956-1974*, Legnica 2009.
- Jaworska K., *Utrudnienia w nauczaniu religii oraz dekrucyfikacja szkół w województwie wrocławskim we wrześniu 1958 roku w świetle dokumentacji aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Per cruce ad lucem. Księga Jubileuszowa. Księdzu Biskupowi Legnickiemu w 50. rocznicę prezbiteratu i w 15. rocznicę święceń biskupich od duchowieństwa i wiernych świeckich diecezji legnickiej*, red. S. Stasiak, Legnica 2013.
- Kądziela P., *Kościół a Państwo w Polsce*, Wrocław 1990.
- Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej*, Białystok 1997.
- Kowalczyk K., *Rola szkół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w walce z religią i Kościołem katolickim* [w:] *Społeczeństwo – państwo – Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej Szczecin, 15-16 VI 2000 r.*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin [2000].
- Kryńska E.J., Mauersberg S.W., *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945-1956*, Białystok 2003.
- Ligęza E., *Kardynał Stefan Wyszyński jako autorytet w wychowaniu młodzieży – wybrane wskazania*, „Forum Pedagogiczne” 2021, nr 2.
- Łuczak H., *Katecheza młodzieży w Polsce*, Kraków 1988.
- Mezglewski A., *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2000, nr 1.
- Mezglewski A., *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2004.
- Ordylowski M., *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci na Dolnym Śląsku w latach 1945-1962* [w:] *Oświata na Dolnym Śląsku*, red. A. Smolański, F. Szafrński, Warszawa – Wrocław 1980.
- Skusza S., *Nauczanie religii w Polsce w świetle prawa państwowego po roku 1945* [w:] *Nowa ewangelizacja (Kolekcja „Communio”, t. 8)*, Poznań 1993.
- Szot A., *Normalizacja, której nie było... Katechizacja na Białostocczyźnie w latach 1956-1961*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 8:2009.
- Wójcik S., *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego na przykładzie administracji apostołskiej Dolnego Śląska 1945-1961*, Wrocław 1995.

Żurek J.T., *Religia w szkole 1956-1958 (edukacji ateistycznej dzień powszedni)* [w:] *Młodzież w oporze społecznym (1944-1989)*, red. M. Kała, Ł. Kamiński. Wrocław 2002.

Streszczenie: Przeobrażenia ustrojowe, które dokonały się w Polsce po zakończeniu II wojny światowej, radykalnie zmieniły oblicze polskiego szkolnictwa. Pomimo iż w szkołach była propagowana ideologia materialistyczna, to formalnie do 1956 r. w katalogu przedmiotów obowiązkowych była religia, której nauczanie konsekwentnie ograniczano. W 1956 r. uczono jej w niewielu szkołach. W okresie tzw. Polski Ludowej nauczanie religii traktowano instrumentalnie, w zależności od potrzeb aktualnej ekipy rządzącej. Na skutek przełomu politycznego, który dokonał się w Polsce jesienią 1956 r., lekcje religii powróciły do szkół jako przedmiot nadobowiązkowy, nauczany na żądanie rodziców. Od roku szkolnego 1957/58 władze komunistycznego państwa ponownie rugują nauczanie tego przedmiotu z przestrzeni szkolnej. Wraz z uchwaleniem przez Sejm 15 lipca 1961 r. ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania, w której znalazł się zapis o świeckości szkoły i innych placówek oświatowo-wychowawczych, lekcje religii zostały usunięte ze szkół. Wówczas Kościół podjął się pozaszkolnego nauczania religii dzieci i młodzieży m.in. w kościołach i salkach na plebaniach. Celem niniejszej publikacji jest przybliżenie problemu usuwania lekcji religii z polskich szkół w latach 1956-1961 w świetle dostępnej dokumentacji źródłowej oraz literatury naukowej.

Słowa kluczowe: nauczanie religii w szkole, wychowanie dzieci i młodzieży, laicyzacja młodego pokolenia, indoktrynacja, relacje państwo – Kościół w Polsce.